

Monika Hajkowska*

Jan Dobrzański (1901–1997) – badacz, organizator, dydaktyk

Jan Dobrzański (1901–1997) – Researcher, Organizer, Educator

Abstract: Jan Dobrzański was a well-known education's historian in Lublin. His career path ran from high schools to universities, as well as the great part in the teacher training courses. In his activities over the years, he was involved in the work of the valued societies and organizations, being a part of their Lublin branches. His professional experience and organizational potential were appreciated, entrusting him with the important functions and positions, including the head of the department, vice-chancellor of the Catholic University of Lublin and head of the department, dean and vice-chancellor of the Maria Curie Skłodowska University in Lublin. He perfectly combined his scientific passions with didactic activity. The scientific research led by him oscillated around three issues of schooling and education in Galicia from 1773 to the end of the mid-nineteenth century, the education and the upbringing of the Duchy of Warsaw and the Kingdom of Poland until the January Uprising, and the cultural, scientific and educational life of Lublin and the Lublin region. He was a valued teacher in many high schools, in particular in the State Gimnazjum named S. Staszic and later the Junior High School and High School named S. Staszic in Lublin, a recognized and respected academic teacher at Lublin universities.

Keywords: Jan Dobrzański, teacher, historian of education, scientific activity, pedagogical activity, organizational activity.

* Monika Hajkowska (ORCID: 0000-0001-5524-4246) – dr, adiunkt w Katedrze Metodologii Nauk Pedagogicznych na Wydziale Pedagogiki i Psychologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; kontakt: monika.hajkowska@mail.umcs.pl.

Na kartach historii szkolnictwa lubelskiego, w tym szczególnie dwóch znaczących uczelni, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej zapisało się wielu nauczycieli. Jednym z organizatorów, nauczycieli szkół lubelskich był Jan Dobrzański.

Urodził się 30 grudnia 1901 r. pod Lwowem, w Wierzblanach, na ziemiach zaboru austriackiego w rodzinie Michała i Anna z Kuryjów¹. Rodzice posiadali gospodarstwo rolne, a dodatkowo ojciec zajmował się tkactwem. Mimo trudnej sytuacji finansowej zadbali o właściwe wykształcenie synów². Otaczali ich troską, miłością i wyrozumiałością, kultywowali tradycje patriotyczno-niepodległościowe. Początkową edukację Jan odbył w domu pod opieką ojca, następnie kontynuował ją w szkole ludowej w Kulikowie, później w Żółkwi. Po ukończeniu jej rozpoczął naukę w Państwowym Gimnazjum im. Stefana Żółkiewskiego w Żółkwi. Przerwał ją, by w 1918 r., jako ochotnik, wziąć udział w obronie Lwowa. Następnie wstąpił do wojska polskiego i jako artylerzysta w latach 1919–1920 uczestniczył w walkach o wschodnie granice Drugiej Rzeczypospolitej. W końcowej fazie tej kampanii brał udział w walkach o Brześć. Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. powrócił do rodzinnej miejscowości, niestety ciężko chory na malarię³. Mimo braku odpowiednich leków udało się mu zwalczyć chorobę i odzyskać siły, dzięki temu mógł kontynuować przerwana naukę w gimnazjum w Żółkwi, a w latach 1921–1922 uczyć się na odrębnych kompletach we Lwowie. W 1922 r. złożył egzamin dojrzałości w gimnazjum macierzystym w Żółkwi, a następnie rozpoczął studia historyczne na Wydziale Historycznym na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Już na pierwszym roku studiów musiał radzić sobie z problemami finansowymi, w tym celu podejmował się różnych prac. Szczególnie trudny okres nastąpiła, gdy śmierć ojca zmusiła go do godzenia obowiązków studenckich z wyjazdami i pomocą w gospo-

- 1 Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej APL), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Wydział Oświaty, sygn. 70, Akta osobowe naucz. dr. Dobrzańskiego Jana, s. 86.
- 2 Michał i Anna Dobrzańscy mieli pięcioro dzieci, trzech synów: Jana, Kazimierza, Piotra oraz dwie córki: Katarzynę i Annę; K. Przybyłko, *Rys biograficzno-historyczny Jana Dobrzańskiego*, w: *Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel*, red. tenże, Lublin 2001, s. 8; J. Dobrzański, *Okruchy wspomnień*, w: tamże, s. 141.
- 3 J. Dobrzański, *Okruchy wspomnień*, s. 143.

darstwie rodziców. W tym czasie angażował się w organizację Bratnia Pomoc, a także w działalność oświatową w młodzieżowym ruchu ludowym. Wspólnie z Ignacym Solarzem organizował wyjazdy na wieś z odczytami, spotkania z młodzieżą wiejską. Był pilnym studentem, co potwierdzali jego profesorowie m.in.: Ludwik Finkel, Franciszek Bujak, Stanisław Łempicki. W dniu 26 maja 1926 r. uzyskał absolutorium, a po nim z referencjami od prof. Łempickiego podjął starania w Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego o posadę nauczyciela szkoły średniej. Pierwsze doświadczenia w zawodzie zdobywał w Państwowym Gimnazjum im. S. Staszica, później Gimnazjum i Liceum im. S. Staszica w Lublinie⁴. 22 października 1927 r. we Lwowie został dopuszczony do egzaminu na nauczyciela szkół średnich, a 30 maja 1930 r. Komisja Egzaminacyjna potwierdziła jego kwalifikacje, otrzymał dyplom⁵. Dla aktywnego już w zawodzie nauczycielskim Dobrzańskiego był to moment niezwykle ważny, umożliwiający mu dalszy rozwój zawodowy. W roku szkolnym 1931/1932 nastąpiły zmiany w jego zatrudnieniu, został z urzędu przeniesiony do Państwowego Gimnazjum im. B. Głowackiego

4 K. Przybyłko, *Rys biograficzno-historyczny Jana Dobrzańskiego*, s. 11–12.

5 Zgodnie z przepisami Jan Dobrzański złożył pracę, wypracowanie domowe pt. Szkolnictwo średnie w byłej Galicji w latach 1772–1805. Egzamin teoretyczny (naukowy, część pisemna) odbył się w dniach 24–25 października 1927 r. Prace pisał z następujących tematów: z historii: 1) Pijarzy polscy, 2) Zygmunt III a Moskwa; z nauki obywatelskiej: Budżet a finanse państwa. W dniu 18 listopada 1927 r. odbyła się część ustna egzaminu z historii. W Komisji Egzaminacyjnej znaleźli się: przewodniczący prof. Konstanty Chyliński, egzaminatorzy: prof. Stanisław Łempicki, prof. Adam Szelągowski. Oprócz pytań z historii, sprawdzano również poziom znajomości języka niemieckiego. Kolejnego dnia odbył się egzamin ustny z nauki obywatelskiej. W komisji byli: prof. K. Chyliński, prof. Stanisław Starzyński, prof. Antoni Wereszczyński. Z kolei egzamin pedagogiczny odbył się w dniu 30 maja 1930 r. W skład Komisji Egzaminacyjnej na części ustnej wchodził: przewodniczący prof. K. Chyliński, egzaminatorzy: prof. S. Łempicki, prof. Kazimierz Ajdukiewicz. Pytania dotyczyły nauk filozoficznych, pedagogiki i dydaktyki. Jan Dobrzański z lekcji próbnej został zwolniony. Tego samego dnia Komisja uznała, że posiada on kwalifikacje uprawniające go do wykonywania zawodu nauczyciela szkół średnich, nauczania historii jako przedmiotu głównego oraz nauki obywatelskiej jako przedmiotu dodatkowego z polskim językiem nauczania. Archiwum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (dalej: AKUL), sygn. A 275, Akta osobowe Dobrzański Jan prof. dr 1946–1956, s. 10, verso; *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, 1922, nr 90, poz. 828; nr 92, poz. 864.

w Tomaszowie Lubelskim. Okazały się one chwilowe, bo w kolejnym roku szkolnym powrócił do pierwszego miejsca pracy w Lublinie⁶.

Wyrazem pasji i zainteresowań naukowych były badania, które rozpoczął w pierwszych latach pracy nauczycielskiej. W 1929 r. został stypendystą Fundacji Kultury Narodowej i rozpoczął poszukiwania w archiwach wiedeńskich. Ich efektem była rozprawa doktorska *Szkolnictwo średnie w Galicji 1772–1848*⁷, napisana pod kierunkiem prof. Łempickiego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie⁸. Tytuł naukowy doktora filozofii Dobrzański uzyskał w 1932 r.⁹ Trzy lata później ponownie wyjechał do Wiednia na dwumiesięczne stypendium, w celu kwerend archiwalnych do pracy *Szkoły lubelskie na tle austriackiej polityki szkolnej w Zachodniej Galicji 1795–1809*. Badania nad tym tematem kontynuował w kolejnych latach, doskonale łącząc je z pracą w zawodzie nauczyciela¹⁰.

Wybuch drugiej wojny światowej przerwał dotychczasową karierę nauczycielską oraz aktywność naukową i oświatową Dobrzańskiego. W sierpniu 1939 r. otrzymał kartę mobilizacyjną i został powołany do wojska, przydzielony do Szóstego Pułku Artylerii w Chełmie oraz skierowany do oddziału rezerwowego Policji Państwowej w Lublinie. We wrześniu 1939 r. dostał się do niewoli sowieckiej, a następnie w wyniku wymiany jeńców znalazł się w przejściowym obozie niemieckim w Małaszewiczach. Jego i tak trudne położenie jeńca potęgowała choroba, zapalenie stawów. Kiedy jednak nabrał zdrowia i sił, udało mu się zbiec z obozu. Z uwagi m.in. na przynależność do Związku Zachodniego znalazł się na liście osób poszukiwanych przez Gestapo. Z tego powodu ukrywał się kolejno w klasztorze Dominikanów w Lublinie, w majątku Bernatów w Dysie, u krewnych i znajomych w Siedlcach, Mińsku Mazowieckim, Wilkołazie i Krężnicy Jarej. W tym czasie utrzymywał się z lekcji prywatnych i innych prac zarobkowych. W 1944 r., po przesunięciu się na zachód frontu

6 M. Marczuk, *Droga życiowa profesora Jana Dobrzańskiego (1901–1997)*, w: *Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel*, s. 120.

7 J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie Galicji 1772–1848*, Lublin 1932. (w maszynopisie).

8 AKUL, sygn. A 275, s. 115; Archiwum Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (dalej: AUMCS), sygn. K 62/14, Akta wniosku o nadanie tytułu naukowego profesora zwyczajnego prof. Janowi Dobrzańskiemu, s. 55.

9 Obrona odbyła się 30 listopada 1932 r., recenzentami rozprawy byli: prof. dr hab. Adam Gerstmann, prof. dr hab. Grzegorz Kowalski; AKUL, sygn. A 275, s. 92–101.

10 M. Marczuk, *Droga życiowa profesora Jana Dobrzańskiego (1901–1997)*, s. 120

powrócił do Lublina na dawne stanowisko nauczyciela historii w Państwowym Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącym im. S. Staszica. Pracował w nim do końca stycznia 1953 r.¹¹ Ponadto zaangażował się w rozległe działania Biblioteki im. H. Łopacińskiego w Lublinie oraz prace komisji oświatowych¹².

W 1944 r. Dobrzański rozpoczął współpracę z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, prowadząc wykłady z historii Polski i historii wychowania. Władze uczelni zaproponowały mu w 1945 r. zatrudnienie na stanowisku zastępcy profesora w Sekcji Pedagogicznej KUL, a następnie, po uzyskaniu habilitacji¹³ w 1946 r., kierownictwo Katedry Historii Wychowania, w 1951 r. został prorektorem KUL. Z uczelnią związany był do 1956 r.¹⁴.

Współpracę z Uniwersytetem Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie rozpoczął już w 1948 r., były to początkowo godziny zlecone. W 1956 r. władze UMCS zaproponowały mu kierownictwo Katedry Zespołowej Pedagogiki na Wydziale Humanistycznym, a 28 maja 1958 r. Rada Wydziału Humanistycznego wybrała go dziekanem tego Wydziału. Rok później, 2 maja Senat Akademicki UMCS powierzył mu godność prorektora uczelni. Sprawował ją w latach 1959/1960–1961/1962 oraz w 1967 r. Zwieńczeniem drogi naukowej Dobrzańskiego był 1969 r., w którym otrzymał tytuł profesora zwyczajnego¹⁵. Zakładem Pedagogiki

- 11 Od 1 października 1947 r. do 31 stycznia 1953 r. przebywał w szkole na urlopie bezpłatnym, który udzielony mu został z uwagi na dodatkowe obowiązki rektora KUL. Archiwum Liceum Ogólnokształcącego im. St. Staszica w Lublinie, Akta osobowe dr Dobrzański Jan, Pismo I Liceum i Gimnazjum im. S. Staszica w Lublinie do Kuratorium O.S.L. Wydział Szkół Średnich z dnia 17 września 1947 r.; Pismo Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, Wydział Oświaty do dr. Jana Dobrzańskiego z dnia 30 stycznia 1953 r.; Pismo I Liceum i Gimnazjum im. St. Staszica w Lublinie do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie, Wydział Oświaty, z dnia 4 lutego 1953 r.; APL, sygn. 70, s. 12, 14, 27, 30, 37; K. Halczuk, J. Prażmo, *Grono nauczycielskie I Państwowego Gimnazjum i Liceum im. S. Staszica w Lublinie w okresie międzywojennym*, Lublin 1991, s. 26–28; *Sprawozdanie Dyrekcji za rok szkolny 1947/48. Z uwzględnieniem okresu 1939–1947. I Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie* Lublin 1948, s. 49, 62.
- 12 AUMCS, sygn. K 62/14, s. 55; K. Poznański, *Profesor Jan Dobrzański (1901–1997) – pro memoria w: Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel*, s. 84–85.
- 13 AUMCS, sygn. K 62/14, s. 56.
- 14 Tamże; AUMCS, sygn. K 36 70, Akta osobowe Dobrzański Jan prof. nadzwyczajny PiP, s. 61.
- 15 W 1956 r. doceniono jego dorobek naukowy i otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w dniu 29 października 1969 r. uchwałą Rady Państwa przyznano mu tytuł naukowy profesora zwyczajnego. AUMCS, sygn. K 62/14, s. 56; tamże, sygn. K 36 70, s. 119.

w Instytucie Nauk Pedagogicznych i Filozoficznych¹⁶ UMCS kierował do 1972 r. 31 sierpnia tego roku przeszedł na emeryturę¹⁷.

Badacz

W warsztacie naukowym Dobrzańskiego podkreślano nie tylko jego znajomość źródeł, ale przede wszystkim oparcie na bogatym materiale archiwalnym dotychczas nieznanym innym badaczom, a także skrupulatność i dokładność, sumienność badawczą, co czyniło go znawcą analizowanych okresów historycznych¹⁸. Był doskonałym badaczem zagadnień oświatowych. Według profesora Antoniego Knota, recenzenta jego dorobku naukowego, wielostronne studia historyczne miały znaczący wpływ na umiejętność szerokiego i gruntownego ujmowania przez niego zagadnień historyczno-oświatowych¹⁹.

Jego zainteresowania naukowe oscylowały w szczególności wokół trzech kierunków. Pierwszym było szkolnictwo i oświata w Galicji od 1773 r. do końca połowy XIX w., drugim oświata i wychowanie Księstwa Warszawskiego oraz Królestwa Polskiego do powstania styczniowego. Natomiast ostatnim i niezwykle ważnym z uwagi na miejsce zamieszkania – życie kulturalne, naukowe i oświatowe Lublina i Lubelszczyzny. Dorobek Dobrzańskiego²⁰ liczy 5 monografii oraz około 60 artykułów w czasopismach, słownikach, encyklopediach i wydawnictwach zbiorowych. Ponadto był on recenzentem książek i czasopism naukowych oraz brał udział w pracach redakcyjnych oraz komitetach redakcyjnych czasopism²¹. Tematyka, którą poruszał w swoich pracach, uznawana była za niezwykle interesującą i pożądaną, szczególnie z uwagi na przed-

16 W 1970 r. zgodnie z ustawą o szkolnictwie wyższym w nowej strukturze organizacyjnej uczelni dawne katedry zamieniono na zakłady i instytuty.

17 R. Kucha, *Wspomnienia o Profesorze*, w: *Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel*, s. 131; AUMCS, sygn. K 36 70, s. 3, 122, 139; tamże, sygn. K 62/14, s. 56.

18 AKUL, sygn. A 275, s. 9.

19 AUMCS, sygn. K 62/14, s. 38.

20 Pełna lista publikacji Jana Dobrzańskiego została podana w pozycji *Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel*, s. 165–169.

21 Należą do nich „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, „Rocznik Lubelski”, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”.

stawione przez niego nowe informacje, wyjaśnienia i przede wszystkim źródła do tej pory ogółowi czytelników nieznane.

Prace naukowe Dobrzańskiego pokazują proces jego dojrzewania jako badacza dziejów oświaty i wychowania, ewolucji warsztatu metodologicznego. Badając dzieje Galicji, przeprowadził rzetelną i gruntowną kwerendę w Archiwum Państwowym we Lwowie i Staat Archiv w Wiedniu. Jego studia i analizy miały pionierski charakter. Wysoko oceniano także jego umiejętność wykorzystania źródeł, które niekiedy były rozproszone, niedostateczne i nierzadko skąpe, dlatego, jak podkreślano, odporne w procesie badawczym²².

Pierwszą pracą autorstwa Dobrzańskiego była publikacja *Szkolnictwo średnie w Galicji w latach 1772–1805*²³. Zainicjował w niej badania tego regionu w tym okresie, przedstawiając organizację szkolnictwa, dane liczbowe i charakterystyki szkół w poszczególnych miastach. W kolejnej pracy *Gimnazjum lubelskie w czasach austriackich 1779–1809*²⁴ kontynuował podjętą tematykę. Stanowiła ona niejako wprowadzenie do dalszych prac i analiz, była wstępem do dysertacji doktorskiej *Szkolnictwo średnie w byłej Galicji w latach 1772–1848*. Praca, podobnie jak wcześniejsze publikacje, Dobrzańskiego była wynikiem badań i kwerend archiwalnych²⁵.

Zagadnienia oświaty i szkolnictwa na terenie zaboru austriackiego podejmował również w innych swoich pracach. Był autorem wielu źródłowych artykułów, poświęconych ostatnim latom szkół pijarskich w Galicji (1772–1784)²⁶, nauce rolnictwa w galicyjskich szkołach średnich w latach 1815–1849²⁷, dziejom

22 AKUL, sygn. A 275, s. 21

23 J. Dobrzański, *Szkolnictwo średnie w Galicji 1772–1805*, w: *Księga Pamiątkowa Akademickiego Koła Historyków UJK*, Lwów 1929, s. 403–425.

24 Tenże, *Gimnazjum lubelskie w czasach austriackich 1779–1809*, Lublin 1938.

25 AKUL, sygn. A 275, s. 92–101.

26 J. Dobrzański, *Materiały do dziejów szkolnictwa średniego w Galicji*, „Ziemia Czerwieńska”, 3 (1937) z. 2, s. 150–156; tenże, *Materiały do historii szkolnictwa średniego w Galicji (spuścizna po Ferdynandzie Bostku)*, „Ziemia Czerwieńska”, 4 (1938) z. 2, s. 150–157; tenże, *Losy szkolnictwa średniego w Zachodniej Galicji*, „Rocznik Lubelski”, 10 (1967) s. 179–191; tenże, *Ostatnie lata szkół pijarskich w Galicji 1772–1784*, „Roczniki Humanistyczne”, 4 (1953) z. 3, s. 1–25.

27 Tenże, *Nauka rolnictwa w galicyjskich szkołach średnich 1785–1849*, w: *Studia w z Dziejów Kultury Polskiej*, red. H. Barycz, J. Hulewicz, Warszawa 1949, s. 489–508.

ofiarności na cele oświaty i szkolnictwa na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w latach 1775–1832 oraz dziejom ruchu naukowego na Wołyniu w XIX w.²⁸ Wszystkie te prace, dzięki ich pionierskiemu charakterowi, dojrzałości metodologicznej i rzetelności badawczej, wysunęły Dobrzańskiego na czoło znawców tego okresu historycznego.

Za niezwykle cenne uważane były badania nad szkolnictwem elementarnym Lublina i Lubelszczyzny, które podejmował. Wśród prac poświęconych tej tematyce należy wyróżnić rozprawę *Szkoły lubelskie w czasach zaboru austriackiego w latach 1795–1809*, wydaną w 1945 r. Była ona kontynuacją badań prowadzonych przez autora i stanowi ważne opracowanie w bibliografii Lubelszczyzny²⁹. Przedstawił w niej sytuację szkół w tym regionie, wyjaśnił, na czym polegały działania władz austriackich w obrębie oświaty, zgodne z interesem monarchii Habsburgów, tym samym zobrazował kierunek ówczesnej polityki oświatowej, który niekorzystnie odbił się na jakości nauczania i poziomie szkół³⁰. Dokonał charakterystyki problemów życia umysłowego Lublina i na tym tle naświetlił sytuację w szkolnictwie. Ponadto przedstawił obraz kształcenia nauczycieli i jego ocenę³¹. Monografię uznano za wzorową, podkreślono jej inauguracyjny wpływ na powstanie innych publikacji o podobnej tematyce³². W dzisiejszej ocenie praca wydaje się szczególnie ważna z uwagi na wykorzystanie źródeł, przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych oraz Archiwum Oświecenia Publicznego w Warszawie, zniszczonych podczas okupacji niemieckiej³³.

28 Tenże, *Z dziejów ofiarności na cele oświaty na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w latach 1775–1832*, „Nauka Polska”, 19 (1934) s. 105–122.

29 Praca jest kontynuacją dzieła: J. Dobrzański, *Gimnazjum lubelskie w czasach austriackich 1795–1809*, Lublin 1938; AKUL, sygn. A 275, Referat o kwalifikacjach naukowych dra Jana Dobrzańskiego Prof. S. Łempickiego z dnia 25 lutego 1946 r.

30 J. Dobrzański, *Gimnazjum lubelskie w czasach austriackich*, s. 92–101.

31 Tamże.

32 W ocenie dorobku naukowego przez prof. Juliusza Kleinera, tamże.

33 Ocena rozprawy habilitacyjnej dr. Jana Dobrzańskiego przez prof. Andrzeja Wojtkowskiego z dnia 28 marca 1946 r., tamże; zob. też. J. Dobrzański, *Szkoły lubelskie na tle austriackiej polityki szkolnej w Zachodniej Galicji 1795–1859*, Lublin 1949; tenże, *Sprawa rozbudowy publicznych szkół elementarnych w województwie lubelskim w latach 1833–1840*, „Rocznik Lubelski”, 1 (1958) s. 147–162; tenże, *Początki*

Z prac poświęconych Lublinowi i Lubelszczyźnie należy wymienić również redakcje, w których brał udział. Należą do nich dwutomowe *Dzieje Lublina*³⁴, powstałe na zlecenie Polskiego Towarzystwa Historycznego. Niejako ich uzupełnieniem było opracowanie *Lubelszczyzna w tysiąclecie Polski*³⁵, w którym podjęto rozważania nad miejscem i rolą regionu lubelskiego w poszczególnych okresach historycznych. Praca *Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwa na Lubelszczyźnie*³⁶ została wydana w dwusetną rocznicę ustanowienia Komisji Edukacji Narodowej i była odwołaniem do jej reform na Lubelszczyźnie.

Dobrzański w swoich publikacjach przedstawiał również historię, cele, działania i osiągnięcia towarzystw naukowych funkcjonujących na terenie Lublina. Przybliżał czytelnikom informacje na temat ich aktywności, niewątpliwie tym samym popularyzował również region lubelski³⁷. Prace poświęcone regionowi

publicznej szkoły elementarnej na Lubelszczyźnie, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2 (1966) s. 353–371; tenże, *Ze studiów nad szkolnictwem elementarnym Lubelszczyzny w pierwszej połowie XIX wieku*, Wrocław 1968.

- 34 *Dzieje Lublina. Próba syntezy*, t. 1, red. J. Mazurkiewicz i in., Lublin 1965; *Dzieje Lublina*, t. 2, red. S. Krzykała, Lublin 1975; J. Dobrzański, *Ruch umysłowy i szkolnictwo w drugiej połowie XVIII wieku*, w: *Dzieje Lublina. Próba syntezy*, t. 1, s. 185–196; tenże, *Życie umysłowe, szkolnictwo i oświata w I połowie XIX wieku*, w: tamże, s. 236–253.
- 35 *Lubelszczyzna w tysiąclecie Polski. Referaty na sesję zorganizowaną przez UMCS i KOSL w dniach 18 i 19 grudnia 1966*, red. J. Dobrzański, K. Myśliński i in., Lublin 1966.
- 36 J. Dobrzański, *Lubelska Szkoła Komisji Edukacji Narodowej*, w: *Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie. Rozprawy i artykuły*, red. J. Dobrzański, A. Koprukowniak, Lublin 1973, s. 259–291; tenże, *Komisja Edukacji Narodowej (w dwusetną rocznicę ustanowienia)*, „Rocznik Lubelski”, 15 (1972) s. 39–56.
- 37 Tenże, *Dzieje Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie*, w: *Hieronim Łopaciński i biblioteka jego imienia w Lublinie 1907–1957*, red. F. H. Araszkiewicz, Lublin 1957, s. 347–367; J. Dobrzański, T. Mencil, *Towarzystwa Naukowe w Lublinie 1944–1959*, „Rocznik Lubelski”, 2 (1959) s. 223–241; tenże, *Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Lublinie*, „Rocznik Lubelski”, 1 (1958) s. 265–269; tenże, *Towarzystwo Lubelskie Przyjaciół Nauk 1818–1830*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. II, cz. 1: *Towarzystwa Naukowe Działające w przeszłości na ziemiach polskich*, red. B. Sordylowa, oprac. B. Krajewska-Tartakowska i in., Wrocław 1978, s. 102–103; tenże, *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Lublinie 1945–1957*, w: tamże, s. 107–110; tenże, *Udział Lubelskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w ruchu naukowym Lublin i Lubelszczyzny*, „Rocznik Lubelski”, 11 (1968) s. 9–23.

lubelskiemu stanowią nie tylko efekt pasji i zainteresowań autora, ale, jak podkreślały osoby dokonujące oceny jego dorobku naukowego, są symbolem umiłowania dziejów ziemi lubelskiej³⁸.

Podejmował on również badania dotyczące spraw oświatowych Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego aż do końca XIX w.³⁹. Zwrócił w nich uwagę na zagadnienie polityki oświatowej władz, upowszechniania szkolnictwa przez różne kręgi społeczne, sytuacji szkół ludowych i rozwoju oświaty ludowej. Tym samym dokonał przeglądu badań, które do tej pory nie spotkały się z zainteresowaniem historyków. Wydaje się, że tym samym wytyczył nowy kierunek i styl badań dziejów oświaty i szkolnictwa w Polsce w okresie zaborów.

W pracy naukowej był wierny zasadzie opierania wszystkich badań na źródłach archiwalnych, czemu poświęcił swoją pracę *Materiały do dziejów szkolnictwa w archiwach lubelskich*⁴⁰. Przedstawił w niej wskazówki dotyczące gruntownej kwerendy archiwalnej, ale również zachęcił do zintensyfikowania badań nad problematyką oświatową, nie tylko w regionie lubelskim.

Wśród publikacji Dobrzańskiego znajdujemy także prace poświęcone sylwetkom znanych postaci kultury i nauki, m.in. dotyczące Zygmunta Kukulskiego, Bolesława Prusa czy Piotra Ściegiennego⁴¹.

38 AUMCS, sygn. K 62/14, s. 41.

39 Tenże, *Studia i szkice z dziejów szkolnictwa elementarnego w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Lublin 1953 (w maszynopisie); tenże, *Szkolnictwo w Królestwie Polskim w roku szkolnym 1839/1840*, „Rocznik Lubelski”, 3 (1962) s. 253–274; tenże, *Z dziejów walki o szkołę elementarną w Królestwie Polskim w I połowie XIX wieku*, „Studia Pedagogiczne”, 3 (1956) s. 206–263; tenże, *Organizacja szkolnictwa w Księstwie Warszawskim*, w: *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1968, t. 2, s. 328–342; tenże, *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim po upadku powstania listopadowego*, w: tamże, s. 328–342; tenże, *Szkolnictwo średnie Księstwa Warszawskiego*, w: tamże, s. 170–173; tenże, *Odbudowa szkolnictwa polskiego w czterech nowych departamentach Księstwa Warszawskiego*, „Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego”, sectio A, 6/9 (1966/69) s. 33–39; tenże, *Szkolnictwo średnie i oświata w Polsce I połowy XIX wieku w problematyce badań ostatniego dwudziestolecia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 4 (1964) s. 396–404.

40 Tenże, *Materiały do dziejów szkolnictwa w archiwach lubelskich*, „Roczniki Humanistyczne”, 4 (1954) z. 4, s. 27–46.

41 Wojewódzka Biblioteka im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Dział Zbiorów Specjalnych, sygn. 2162, *Materiały do Tomu czwartego Pamiętnika Lubelskiego gro-*

W opracowaniach Dobrzańskiego nie brakuje analizy realizacji ówczesnych ustaw szkolnych, ze szczególnym wypunktowaniem wspomnianego nauczyciela i jego warunków pracy wychowawczej i dydaktycznej. W swoich publikacjach podejmował również zagadnienia związane z metodyką nauczania historii, dzieląc się tym samym swoimi spostrzeżeniami i uwagami na temat tego procesu⁴². Na podkreślenie zasługuje także jego wkład w przygotowanie podręczników akademickich z zakresu historii Polski i historii wychowania⁴³.

madzone przez ks. Ludwika Zalewskiego, Dobrzański Jan: „Zygmunt Kukulski. Spuścizna naukowa”, s. 192–202; tenże, *Wspomnienie o Zygmuncie Kukulskim*, „Roczniki Humanistyczne”, 2/3 (1950–1951) s. 357–365; tenże, *Czasy szkolne Bolesława Prusa w świetle źródeł archiwalnych*, „Roczniki Humanistyczne”, 1 (1949) s. 165–184; tenże, *Ksiądz Piotr Ściegienny nauczycielem szkoły wydziałowej w Opolu Lubelskim*, „Przegląd Historyczny”, 40 (1950) s. 254–260; tenże, *Grothus (Grotus, Grotuz, Grothaus, Grotenhausen) Józef Roch (1769–1828)*, w: *Polski słownik biograficzny* (dalej PSB), Wrocław 1968, t. 9, s. 20; tenże, *Grothus (Grotus, Grotuz, Grothaus, Grotenhausen) Krzysztof (1794–1855)*, w: PSB, t. 9, s. 20–21; tenże, *Krzyżanowski Jan Kanty Walenty Marcin (1789–1854)*, w: PSB, t. 15, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 604–605.

- 42 Tenże, *Studia dla pracujących w UMCS*, „Życie Szkoły Wyższej”, 1964, nr 7/8, s. 121–129; tenże, *Młodzież Instytutu Nauczycielskiego w Puławach 1819–1839*, w: *Problemy kultury i wychowania. Zbiór studiów*, Warszawa 1963, s. 56–88, tenże, *Pierwszy na Lubelszczyźnie instytut kształcenia nauczycieli*, „Kamena” 1961, nr 4, s. 4; tenże, *Uwagi o ogniskach metodycznych historii*, „Przegląd Pedagogiczny”, 1936, nr 7, s. 99–100; [Dobrzański J.] J. D., *Ognisko Metodyczne Historii*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego”, 1938, nr 10, s. 267–268; J. Dobrzański, *Próba nauczania historii pod kierunkiem nauczyciela. (Gimnazjum, klasa piąta)*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego” 1932, nr 5, s. 160–162; tenże, *Z niedawnych lat. Wspomnienia o nauczycielach i uczniach Państwowego Liceum i Gimnazjum im. S. Staszica w Lublinie*, w: *Sprawozdanie Dyrekcji za rok szkolny 1947/1948*, s. 3–13.
- 43 Tenże, *Oświata, wychowanie i nauki pedagogiczne w Polsce 1864–1900*, w: *Historia Polski*, red. S. Arnold, T. Manteuffel, Warszawa 1963, t. 3, cz. 1, s. 792–814; tenże, *Szkolnictwo i działalność oświatowa*, w: tamże, s. 631–652; tenże, *Wychowanie i szkolnictwo w zaborze austriackim na przełomie XVIII i XIX wieku*, w: *Historia wychowania*, t. 2, s. 115–123; tenże, *Działalność Izby Edukacyjnej na polu oświaty ludu*, w: tamże, s. 164–168; tenże, *Reforma szkolnictwa w Austrii i Galicji w okresie wiośny Ludów*, w: tamże, s. 399–404; tenże, *Zarys rozwoju wychowania nowoczesnego w Polsce. Skrypt według wykładów na Kursie Pedagogiczno-Społecznym przy KUL dla nauczycieli szkół rolniczych*, Lublin 1946; tenże, *Krótką historia powstania*, „Ziemia Lubelska”, 1927, nr 22, s. 3; nr 23, s. 3; nr 24, s. 4.

Organizator

Oprócz działalności badawczej Dobrzański miał niemałe zasługi organizatorskie. Przez wiele lat pracował jako nauczyciel historii w lubelskich szkołach średnich. Na szczególną uwagę zasługuje jego udział w kierowaniu ogniskiem metodycznym dla nauczycieli w latach 1933–1939. W ramach tej działalności organizował kursy, konferencje, spotkania z nauczycielami dotyczące metodyki nauczania historii⁴⁴.

Pasje badawcze Dobrzańskiego ściśle wiązały się z organizacyjnymi. Wyrazem tego jest od 1926 r. członkostwo w Lubelskim Towarzystwie Naukowym, którego był założycielem oraz członkostwo w Polskim Towarzystwie Historycznym, w którego Lubelskim Oddziale pełnił funkcję początkowo sekretarza, a w latach 1947–1951 również prezesa⁴⁵. Należy podkreślić, że Oddział podejmował działania o charakterze odczytowym, wydawniczym i popularyzującym historię. W tym celu w 1928 r. w jego ramach powołana została Sekcja nauczania historii, od 1933 r. przekształcona w Sekcję dydaktyczną, w pracach której Dobrzański od początku brał aktywny udział jako jej przewodniczący⁴⁶. Ponadto był on członkiem Prezydium Komisji Dydaktycznej przy Zarządzie Głównym PTH. W okresie powojennym, od 1949 r. uczestniczył w pracach

44 AUMCS, sygn. K 62/14, s. 55; *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum za rok szkolny 1934/1935. I Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie*, Lublin 1935, s. 7, 30; *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum za rok szkolny 1936/1937. I Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie*, Lublin 1937, s. 11–13, 23; *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum za rok szkolny 1938/1939. I Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie*, Lublin 1939, s. 28.

45 T. Mencil, *Kilka uwag o działalności Oddziału PTH w Lublinie*, w: *Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów*, red. S. K. Kuczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 237–242; APL, *Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Lublinie, Członkowie Polskiego Towarzystwa Historycznego*, sygn. 26, Oddział w Lublinie 1947–1961, 1964–1967.

46 W ramach działań w Oddziale Lubelskim PTH Dobrzański organizował m.in. spotkania z nauczycielami historii, omawiał zagadnienia związane z prowadzeniem lekcji, wykorzystaniem podręczników. Ponadto popularyzował nauczanie historii na konferencjach; *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum za rok szkolny 1934/1935*, s. 7, 30; *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum za rok szkolny 1936/1937*, s. 11–12; *Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum za rok szkolny 1938/1939*, s. 39, 40.

powstałej przy Oddziale Lubelskim Komisji Upowszechniania Wiedzy Historycznej⁴⁷. Oprócz tego od 1927 r. angażował się w prace Komisji Regionalistycznej Lubelskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, która opracowywała program przygotowania i wydania monografii historycznej i kulturalnej Lubelszczyzny oraz wydawała pismo „Region Lubelski”⁴⁸. W latach 1933–1939 miał niebagatelny wkład w działalność Obwodu Lubelskiego Polskiego Związku Zachodniego, którego był członkiem i sekretarzem. W sekcji tego Związku włączał się w organizację prelekcji, których głównym zadaniem było uświadamianie społeczeństwa polskiego o procesie faszyzacji Niemiec po dojściu Hitlera do władzy oraz wynikających z tego zagrożeń dla kraju i całej Europy⁴⁹.

Po wojnie powrócił do swoich obowiązków zawodowych, w tym także tych organizacyjnych i naukowo-badawczych. Jednym z nich były prace w komisji resortu oświaty przygotowującej programy historii na potrzeby szkół ogólnokształcących. Ponadto kontynuował prace w Polskim Związku Zachodnim, do 1945 r. wchodząc w poczet jego członków. Doniosłe znaczenie miał jego udział w Towarzystwie Burs i Stypendiów na terenie Lublina i Lubelszczyzny. Jako współorganizator, a od 1947 r. wiceprzewodniczący zarządu wojewódzkiego, włączał się w jego działalność w ramach pomocy młodzieży wiejskiej w problemach mieszkaniowych⁵⁰. Doniosłą rolę odegrał w historii Biblioteki im. H. Łopacińskiego, w której od 1948 r. wchodził w skład zarządu, do 1949 r. pełnił funkcję zastępcy przewodniczącego jej Towarzystwa, natomiast w kolejnym roku zajmował stanowisko dyrektora Miejskiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego. Inicjatywy oświatowe wdrażał, uczestnicząc w pracach Komisji Oświaty Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie w latach 1946–1949, a także w Komisji Bibliotecznej Miejskiej Rady Narodowej w Lublinie⁵¹. Od 1949 r. był również

47 AUMCS, sygn. K 62/14, s. 55.

48 Tamże. *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie za lata 1927–1937*, Lublin 1938, s. 18–19.

49 *Sprawozdanie Dyrekcji Państwowego Gimnazjum za rok szkolny 1938/1939*, s. 39; M. Marczuk, *Droga życiowa profesora Jana Dobrzańskiego (1901–1997)*, w: Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel, s. 121.

50 M. Marczuk, *Droga życiowa profesora Jana Dobrzańskiego*, s. 122.

51 Tamże; AUMCS, sygn. K 62/14, s. 55.

członkiem Towarzystwa Ludoznawczego⁵². Równolegle zorganizował w Lublinie Prywatne Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych, w którym pełnił rolę dyrektora i nauczyciela historii aż do 1947 r.⁵³

W 1944 r. Jan Dobrzański rozpoczął współpracę z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim, w roku akademickim 1945/1946 władze uczelni umieściły go w Sekcji Pedagogicznej, a także powierzyły mu funkcję kierownika Katedry Historii Wychowania⁵⁴. Należy podkreślić, że osoba Dobrzańskiego w środowisku lubelskim cieszyła się dużym szacunkiem i uznaniem. Na zorganizowaną przez władze KUL ankietę w kwestii obsadzenia stanowiska kierownika wspomnianej Katedry, osoby odpowiadające na nią jednogłośnie wskazały na niego⁵⁵. Mieczysław Ziemnowicz wyraził swoje przekonanie, że Dobrzański przyniesie zaszczyt uczelni i pożytek młodzieży uniwersyteckiej⁵⁶. Hanna Pohoska podobnie doceniła kierunek i wartości jego pracy naukowej i dydaktycznej⁵⁷. Henryk Barycz również uznał go za osobę odpowiednią na to stanowisko. Zwrócił uwagę na jego dużą aktywność i prężność w środowisku lubelskim, a także na działalność w towarzystwach i komisjach. Ponadto podkreślił szeroki rozmach naukowo-badawczy oraz doskonałą znajomość szkoły i jej mechanizmów⁵⁸.

Wraz z awansem naukowym, związanym z uzyskaniem stopnia doktora habilitowanego, Dobrzański włączał się w kolejne działania organizacyjne. W 1950 r. Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego zaangażowało go w prace Komisji Programowej dla Wyższych Szkół Pedagogicznych, a w latach 1952/53 oraz

52 AKUL, sygn. A 275, s. 121.

53 Tamże. Szkołę przekazał Związkowi Młodzieży Wiejskiej „Wici”; APL, sygn. 9, Gimnazjum i Liceum Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”, Pismo Kuratora Okręgu Szkolnego do Jana Dobrzańskiego z dnia 17 grudnia 1946 r.; M. Marczuk, *Droga życiowa profesora Jana Dobrzańskiego*, s. 122.

54 AKUL, sygn. A 275, s. 10, verte; R. Skrzyniarz, *Dzieje pedagogiki na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II*, w: *Pedagogika na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Historia i współczesność*, red. A. Rynio, R. Skrzyniarz, współpraca Ł. Badeńska, Lublin 2011, s. 16–18.

55 Władze uczelni zaproponowały Jana Dobrzańskiego, ale również Jana Hulewicza i Łukasza Kurdybachę. AKUL, sygn. A 275, s. 40.

56 Tamże.

57 Tamże, s. 44.

58 Tamże, s. 16.

1953/54 władze KUL wybrały go na stanowisko prorektora uczelni, co z uwagi na zmiany organizacyjne i polityczne było zadaniem wymagającym i niezwykle trudnym⁵⁹. Należy podkreślić, że od 1953 r. nastąpiło zaostrzenie represji ze strony władz państwowych wobec Kościoła katolickiego, podejmowane były działania mające na celu bierne podporządkowanie go jej wpływowi, pozbawienie tożsamości i autonomii, a to rzutowało na organizację i działalność KUL⁶⁰. Wyrazem tego było m.in. usunięcie ze stanowiska rektora, a następnie aresztowanie ks. prof. Antoniego Słomkowskiego w 1953 r. Widoczne były także niepokojące zmiany w organizacji kształcenia: ograniczanie liczby kierunków studiów i liczby studentów. Doszło do likwidacji Wydziału Prawa i Nauk Ekonomicznych, a na Wydziale Humanistycznym zamknięcia kierunków takich jak m.in. filologia angielska, francuska, niemiecka, pedagogika⁶¹. Ponadto prowadzono inwigilację studentów, pracowników, ograniczano finanse uczelni⁶². W wyniku tej trudnej sytuacji, w znacznej mierze ograniczającej jego działalność, w 1956 r. Dobrzański zakończył formalną współpracę z uczelnią⁶³.

Szczegółne osiągnięcia organizacyjne miał Dobrzański na Wydziale Humanistycznym UMCS. Z upoważnienia władz uczelnianych zorganizował kierunek pedagogiczny studiów. Uczestniczył czynnie w procesie tworzenia studiów zaocznych na tym wydziale i punktu konsultacyjnego studiów zaocznych w Zamościu. Jako kierownik Katedry Pedagogiki, a od 1957 r. Kierownik Katedry

59 Tamże, s. 120. K. Przybyłko, *Rys biograficzno-historyczny Jana Dobrzańskiego*, s. 15.

60 Wyrazem tego był wydany 9 lutego 1953 r. dekret państwowy o tworzeniu, obsadzaniu i znoszeniu stanowisk kościelnych; J. Ziółek, *Wstęp*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1944–1952. Wspomnienia i relacje*, red. tenże, Lublin 1999, s. 18–19.

61 K. Przybyłko, *Rys biograficzno-historyczny Jana Dobrzańskiego*, s. 16.

62 Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie (AIPN Lublin), sygn. IPN BU 0713/289, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944], *Działalność Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – informacje, treści wystąpień, sprawozdania z konferencji*, s. 66, 100; AIPN Lublin, sygn. IPN LU 08/267/1, *Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Lublinie [1944], Sprawy obiektowe kryptonim „Ciemnogród” i „Olimp” prowadzone w latach 1945–1965 przez Wydział V WUBP/Wydział III/ IV KWMO w Lublinie dot. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, s. 10–13, 21–22, 25; sygn. IPN LU 08/267/2, s. 7, 9–11, 13, 193; sygn. IPN LU 08/267/3, s. 6, 40–41, s. 70–71, 73; sygn. IPN LU 08/267/4, s. 9, 11–18; sygn. IPN LU 08/267/5, s. 8; sygn. IPN LU 08/267/7, s. 7.

63 AKUL, sygn. A 275, s. 115.

Historii Oświaty i Wychowania angażował się w rozwój naukowy swoich pracowników⁶⁴. W ramach uczelni należał do wielu komisji, w których aktywnie uczestniczył. Były to m.in. Senacka Komisja Statutowa, Senacka Komisja Biblioteczna, Senacka Komisja Budżetowa, Senacka Komisja do Spraw Młodzieżowych, Senacka Komisja Dydaktyczna, Senacka Komisja do Spraw Studiów Zaocznych i Eksternistycznych, Senacka Komisja Dydaktyczna-Wychowawcza, Senacka Komisja Inwestycyjna, Senacka Komisja Upowszechniania Wiedzy⁶⁵. Działalność tę łączył z członkostwem w Pracowni Dziejów Oświaty Polskiej Akademii Nauk, w której w latach 1957–1960 zajmował stanowisko samodzielnego pracownika nauki. W sposób znaczący wpłynął na podniesienie rangi naukowej tej jednostki, biorąc aktywny udział w organizowanych seminariach naukowych, opiniując prace, a przede wszystkim nieformalnie kierując pracami doktorskimi Belli Sandler i Józefa Miąso⁶⁶. Ponadto uczestniczył w inicjatywach podejmowanych przez Pracownię, m.in. w konkursie na pamiętniki działaczy oświatowych jako jeden z członków oceniających prace⁶⁷. Włączał się w prowadzone badania nas szkolnictwem elementarnym na ziemiach polskich w XIX w., gruntownie

64 AUMCS, sygn. K 36 70, s. 22, 45.

65 *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1956/57*, Lublin 1957, s. 40; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1957/58*, Lublin 1957, s. 38; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1958/59*, Lublin 1958, s. 37; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1959/60*, Lublin 1960, s. 32; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1960/61*, Lublin 1961, s. 34; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1961/62*, Lublin 1962, s. 41; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1962/63*, Lublin 1963, s. 38–40; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1963/64*, Lublin 1964, s. 39–40; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1964/65*, Lublin 1965, s. 33–34; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1965/66*, Lublin 1965, s. 29–30; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1966/67*, Lublin 1967, s. 33–35.

66 Józef Miąso zaznaczył, że prof. Dobrzański kierował, wspierał naukowo, choć nie był formalnie promotorem tych prac. Był nim prof. Łukasz Kurdybacha; J. Miąso, *Pracownia Dziejów Oświaty Polskiej Akademii Nauk (1953–1974)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 40 (2000) s. 123.

67 Jan Dobrzański wchodził w skład Komitetu Konkursowego, tym samym dokonywał oceny nadsyłanych prac. Konkurs ogłoszony został w 1955 r., a ostatecznie zamknięty w 1957 r. Polska Akademia Nauk ufundowała nagrody pieniężne; Tamże, s. 127–130.

analizując Lubelszczyznę. Od 1961 r. był członkiem Rady Naukowej tej Pracowni, a od 1963 r. członkiem Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN⁶⁸.

W działalności organizacyjnej wykorzystywał swoje doświadczenie z pracy nauczycielskiej. Był współorganizatorem i członkiem Komisji Współpracy UMCS z Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego. Sukcesy naukowe i dydaktyczne Dobrzańskiego były wysoko cenione w nauczycielskim środowisku lubelskim, a także przez władze szkolne⁶⁹.

Dydaktyk

Pierwsze kroki w zawodzie nauczycielskim rozpoczął Dobrzański w 1926 r., w Państwowym Gimnazjum im. S. Staszica w Lublinie. W tej lubelskiej szkole pracował jako nauczyciel historii do 1952 r.⁷⁰ W pracy miał opinię osoby niezwykle wymagającej, rzeczowej, ambitnej i zdolnej, uczącej z pasją oraz stale pracującej nad własnym warsztatem pracy, doskonalącej się. W uwagach o nim pojawiały się bardzo dobre oceny jego kompetencji organizacyjnych, pedagogicznych i przygotowania merytorycznego. Zajęcia uznawane były za interesujące, nierzadko prowadzone w sposób dynamiczny, żywiłowy, z właściwym zastosowaniem metod dydaktycznych, podkreślany był doskonały kontakt z uczniami⁷¹. Tadeusz Moniewski, dyrektor szkoły pisał o nim „Jest człowiekiem o wysokiej kulturze, dużej inteligencji i nieprzeciętnej pracowitości. W pracy dydaktycznej i wychowawczej wykazuje inicjatywę i talent”⁷². Jako nauczyciel podobną opinię zdobył sobie w gronie swoich uczniów. Warto tu przytoczyć wspomnienia jednego z nich:

68 Tamże, s. 150.

69 K. Łogoźna, M. Ziółkowska, *Profesor Jan Dobrzański*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 16 (1995) s. 217.

70 *Od Kolegium na Korcach do I Liceum im. S. Staszica*, Lublin 1986; *Nasz Lubelski „Staszic” 1954–1958*, red. S. Klimaszewski, Lublin 2008; K. Halczuk, J. Prażmo, *Grono nauczycielskie I Państwowego Gimnazjum i Liceum im. S. Staszica w Lublinie w okresie międzywojennym*, Lublin 1991; „Staszic”. *Dawniej, dziś i jutro*, Lublin 2001.

71 APL, sygn. 70, s. 103–118.

72 Tamże, s. 101; A. Winiarz, *I Liceum Gimnazjum i Liceum im. S. Staszica w latach 1919–1944*, w: *Szkoła czterech wieków Liceum ogólnokształcące im. Stanisława Staszica*, red. R. Kucha, Lublin 1992, s. 173.

To prawie namiestnik «Staszica» tych lat. Rzadko kiedy autorytet nauczyciela powstaje z przeświadczeń tak niepodważalnych i bezwzględnych. Tym dziwniejsze, że nie było to wsparte żadnymi zabiegami z repertuaru wypróbowanych chwytów pedagogicznych, a już najmniej – przejawami presji administracyjnej, apriorycznego krytycyzmu czy fałszywie wytwarzanego dystansu. Nie towarzyszyło mu najlżej choćby naciśnięte słówko, co przecież zdarza się najbardziej nawet opanowanemu nauczycielowi. Można przeprowadzić ankietę wśród tych kilkunastu roczników „Staszica”, które przeszły przez gimnazjum pod okiem profesora, a nie wyłowimy z tego ani jednego wspomnienia podniesionego głosu, gwałtowniejszego gestu czy napiętej postawy⁷³.

Zbigniew Jakubik, uczeń tego gimnazjum zachował taki sam obraz nauczyciela. W jego pamięci profesor Dobrzański wyróżniał się z całego grona pedagogicznego, jako jedyny potrafił wzbudzić taki respekt, że nawet najwięksi awanturnicy klasowi zachowywali się na lekcji cicho, nie wywołując żadnych prowokacji. Wszyscy byli wręcz onieśmieleni⁷⁴. Podobne wspomnienia zachował również inny uczeń, Marian Dobrowolski. Pisał:

Był najmłodszym profesorem w gronie nauczycielskim tegoż gimnazjum. Kochał młodzież, choć my początkowo baliśmy się Go. Później bardzo silnie przyłgnęliśmy do Niego i pokochaliśmy Go jako bardzo życzliwego i sprawiedliwego profesora. On opiekował się nami, zarówno w szkole, jak również poza szkołą. Organizował wycieczki szkolne do Gdyni i Wilna, co w owych czasach było dużym przedsięwzięciem organizatorskim i wyczynem nowatorskim ze strony profesora⁷⁵.

Zrzeszał wokół siebie młodzież w wielu kołach, m.in. Kole Historycznym im. J. Lelewela, którego był opiekunem⁷⁶, Kole Ligii Morskiej i Kolonialnej⁷⁷.

73 Z. Mikulski, *Tamten Lublin*, Lublin 1975, s. 148–149.

74 Z. Jakubik, *Disce puer*, w: Jan Dobrzański, *profesor, mistrz i przyjaciel*, s. 21.

75 M. Dobrowolski, *Moje dawne wspomnienia o Profesorze*, w: Jan Dobrzański, *profesor, mistrz i przyjaciel*, s. 27.

76 APL, sygn. 8, I liceum Ogólnokształcące im. S. Staszica w Lublinie, Biuletyn Gminy Szkolnej uczniów Gimnazjum Państwowego im. S. Staszica w Lublinie za lata 1933–1934, s. 9.

77 Tamże, s. 12.

Był związany z wieloma szkołami na Lubelszczyźnie. Oprócz Gimnazjum im. S. Staszica w Lublinie były to: Państwowe Gimnazjum B. Głowackiego w Tomaszowie Lubelskim (1931–1932), Prywatne Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące dla Dorosłych w Lublinie (1944–1947). Ponadto w latach 1936–1939 prowadził wykłady z historii i metodyki historii na Wyższym Kursie Nauczycielskim zorganizowanym w Lublinie przez Związek Nauczycielstwa Polskiego. Współpracował ponadto ze szkołami, realizując godziny zleczone, m.in. z Gimnazjum Vetterów, Gimnazjum S. Batorego, Gimnazjum ss. Urszulanek⁷⁸.

Okres wojenny nie stanowił dla Dobrzańskiego przeszkody w pracy nauczycielskiej. Doskonale ją wplatał w inne swoje działania, niejako wypełniając potrzeby społeczeństwa polskiego. Udzielał prywatnych lekcji, angażował się w tajne nauczanie i z nim związaną działalność patriotyczną⁷⁹.

Po przejściu frontu zachodniego powrócił do pracy w szkole, w Państwowym Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącym im. S. Staszica oraz w zorganizowanym Prywatnym Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącym dla Dorosłych, na ulicy Ogrodowej 14. W drugiej szkole z powodzeniem łączył obowiązki dyrektora i nauczyciela historii. Szkoła ta pełniła funkcję szczególną, umożliwiała zdobycie wykształcenia osobom, które przerwały edukację z powodu wojny i okupacji. Zaangażowanie Dobrzańskiego w jej działalność było wyrazem odpowiedzialności za młodych ludzi i wynikało z chęci pomocy im w trudnym dla nich procesie kształcenia. Mieczysław Kuczyński, uczeń tego liceum zapisał w pamięci szczególny obraz profesora jako tego wymagającego, ale również życzliwego, tolerancyjnego oraz niezwykle sprawiedliwego w procesie oceniania. Wykłady prowadził w sposób rzetelny, starając się przedstawić węzłowe problemy, ciekawie wyjaśniał i tłumaczył, nawiązując kontakt wzrokowy z uczniem. Wychowankowie doceniali jego doskonałą znajomość przedmiotu, ale również spokój i opanowanie. Podchodził do nich z szacunkiem, nie okazywał nigdy swojego niezadowolenia⁸⁰.

78 K. Poznański, *Profesor Jan Dobrzański (1901–1997) – pro memoria* w: *Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel*, s. 83; tenże, *Szkoły im. A i J. Vetterów w Lublinie*, Lublin 1985, s. 164.

79 AUMCS, sygn. K 62/14, s. 55.

80 M. Kuczyński, *Wspomnienie o dyrektorzce i profesorze Janie Dobrzańskim*, w: *Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel*, s. 28–29.

Jako nauczyciel akademicki KUL prowadził zajęcia z następujących przedmiotów: na Wydziale Humanistycznym: historia wychowania, historia w zarysie, historia Polski, metodyka nauczania, wykłady monograficzne (historia wychowania, Komisja Edukacji Narodowej), seminarium z historii wychowania; na Wydziale Filozoficznym: historia wychowania i szkolnictwa, historia wychowania⁸¹. Podobne przedmioty realizował na UMCS w Lublinie. Były to m.in: elementy nauk pedagogicznych, historia Polski, historia wychowania, wykład monograficzny (np. Walka o szkołę elementarną w Królestwie Polskim; oświata i szkolnictwo na Lubelszczyźnie w I połowie XIX w., oświata w Polsce w latach 1864–1918), seminarium z historii wychowania. Prowadził zajęcia na kierunkach: filologia polska, historia, fizyka, chemia, biologia, geografia oraz przede wszystkim na kierunkach pedagogicznych⁸².

W pracy z młodzieżą akademicką budował taki sam wizerunek. Konstanty Lech pisał o nim „Specjalną właściwością prof. Dobrzańskiego jest bliski serdeczny stosunek do młodzieży, która go ceni i lubi, chętnie poddaje się urokowi jego osobowości. To samo można powiedzieć o pracownikach naukowych Katedry”⁸³. Ze wspomnień wyłania się niezmiennie wizerunek osoby wymagającej,

81 AUKUL, sygn. A 275, s. 20–21.

82 *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1956/57*, s. 75, 79, 86; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1957/58*, s. 76, 85; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1958/59*, s. 76, 83; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1959/60*, s. 78–79, 89–90; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1960/61*, s. 82, 98–99, 102; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1961/62*, s. 86, 88–89; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1962/63*, s. 105–106, 108; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1963/64*, s. 99, 101, 103; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1964/65*, s. 91–92, 94; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1965/66*, s. 92, 94–95; *Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1966/67*, s. 94, 96, 98; *Spis wykładów Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej na rok akademicki 1967/68*, Lublin 1967, s. 68–69, 95, 100; *Spis wykładów na rok akademicki 1968/69*. Wydział Humanistyczny, Lublin 1968, s. 16, 44, 46, 53, 55; *Spis wykładów na rok akademicki 1969/70*. Wydział Humanistyczny, Lublin 1969, s. 17, 19, 21, 49, 59, 61; *Spis wykładów na rok akademicki 1970/71*. Wydział Humanistyczny, Lublin 1970, s. 14, 16, 18, 20, 56; *Spis wykładów na rok akademicki 1971/72*. Wydział Humanistyczny, Lublin 1971, s. 21, 25, 62, 65, 72; *Spis wykładów na rok akademicki 1972/73*. Wydział Humanistyczny, Lublin 1972, s. 21, 65; *Spis wykładów na rok akademicki 1973/74*. Wydział Pedagogiki i Psychologii, Lublin 1973 s. 33–34.

83 AUMCS, sygn. K 62/14, s. 28.

dbającej o dobro ucznia i studenta, życzliwej i niezwykle taktownej, a przede wszystkim zawsze dostrzegającej drugiego człowieka⁸⁴.

Po przejściu na emeryturę Jan Dobrzański nie zrezygnował z pracy naukowej, która była jego pasją. Nadal włączał się w prace redakcyjne wspomnianych czasopism naukowych, pozostawał aktywny jako recenzent rozpraw habilitacyjnych, brał udział w posiedzeniach Rady Wydziału Humanistycznego UMCS i Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN oraz żywo interesował się rozwojem obu uczelni lubelskich. Był ceniony nie tylko przez środowisko naukowe, ale cieszył się także ogromnym szacunkiem wśród znajomych i przyjaciół. Osiągnięcia naukowo-badawcze, organizacyjne i dydaktyczne, które uzyskał, czyniły go wyjątkowym autorytetem na tych płaszczyznach. Zmarł 5 lipca 1997 r. w Lublinie, pochowany został na cmentarzu katolickim przy ul. Lipowej⁸⁵.

Streszczenie: Jan Dobrzański był znanym historykiem wychowania w Lublinie. Jego droga zawodowa przebiegała od szkół średnich do szkół wyższych, w tym także ważne miejsce zajęły w niej kursy nauczycielskie. W swojej działalności na przestrzeni lat włączał się w prace cenionych towarzystw i organizacji, wchodząc w skład ich oddziałów lubelskich. Doceniano jego doświadczenie zawodowe i potencjał organizatorski powierzając mu ważne funkcje i stanowiska, między innymi, kierownika katedry, prorektora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz kierownika katedry, dziekana i prorektora Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie. Doskonale łączył pasje naukowe z działalnością dydaktyczną. Prowadzone przez niego badania naukowe oscylowały wokół trzech zagadnień szkolnictwa i oświaty w Galicji od 1773 roku do końca połowy XIX wieku, oświaty i wychowania Księstwa Warszawskiego oraz Królestwa Polskiego do powstania styczniowego oraz życia kulturalnego, naukowego i oświatowego Lublina i Lubelszczyzny. Był cenionym nauczycielem w wielu szkołach średnich, w szczególności w Państwowym Gimnazjum im. S. Staszica a później Gimnazjum i Liceum im. S. Staszica w Lublinie, uznanym i szanowanym nauczycielem akademickim na uniwersytetach lubelskich.

Słowa kluczowe: Jan Dobrzański, nauczyciel, historyk wychowania, działalność naukowa, działalność pedagogiczna, działalność organizatorska.

84 Liczne wspomnienia zostały zawarte w pozycji *Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel*.

85 Z. Dubilewicz, *Prof. Dr Jan Dobrzański*, „Sztandar Ludu”, 1972, nr 287, s. 1–2; [Pikulski Zydmunt] (zp), *Pedagog*, „Kurier Lubelski”, 1973, nr 9, s. 2; L. Ważny, *Profesor Jan Dobrzański*, „Staszicak”, 11 (1997) nr 28, s. 4–9.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

Akta osobowe Dobrzański Jan prof. dr 1946–1956, sygn. A 275.

Archiwum Liceum Ogólnokształcącego im. St. Staszica w Lublinie

Akta osobowe dr Dobrzański Jan.

Archiwum Państwowe w Lublinie

Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział w Lublinie, Członkowie Polskiego Towarzystwa Historycznego, Oddział w Lublinie 1947–1961, 1964–1967, sygn. 26.

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie. Wydział Oświaty i Kuratorium Okręgu Szkolnego, Akta osobowe naucz. dr. Dobrzańskiego Jana, sygn. 70.

I liceum Ogólnokształcące im. S. Staszica w Lublinie, Biuletyn Gminy Szkolnej uczniów Gimnazjum i Liceum w Lublinie za lata 1933–1934, sygn. 8.

Gimnazjum i Liceum Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici”, sygn. 9.

Archiwum Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Akta wniosku o nadanie tytułu naukowego profesora zwyczajnego prof. Janowi Dobrzańskiemu, sygn. K 62/14.

Akta osobowe Dobrzański Jan prof. nadzwyczajny PiP, sygn. K 36 70.

Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie [1944], Działalność Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego – informacje, treści wystąpień, sprawozdania z konferencji, sygn. IPN BU 0713/289.

Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Lublinie [1944], Sprawy obiektowe kryptonim „Ciemnogród” i „Olimp” prowadzone w latach 1945–1965 przez Wydział V WUBP/ Wydział III/ IV KWMO w Lublinie dot. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, sygn. IPN LU 08/267/1; sygn. IPN LU 08/267/2; sygn. IPN LU 08/267/3; sygn. IPN LU 08/267/4; sygn. IPN LU 08/267/5; sygn. IPN LU 08/267/7.

Wojewódzka Biblioteka im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Dział Zbiorów Specjalnych

Materiały do Tomu czwartego Pamiętnika Lubelskiego gromadzone przez ks. Ludwika Zalewskiego, Dobrzański Jan: „Zygmunt Kukulski. Spuścizna naukowa”, sygn. 2162. s. 192–202.

Źródła drukowane

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1922, nr 90, poz. 828.

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1922, nr 92, poz. 864.

Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1956/57, Lublin 1957.

Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1957/58, Lublin 1957.

Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1958/59, Lublin 1958.

Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1959/60, Lublin 1960.

Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1960/61, Lublin 1961.

Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1961/62, Lublin 1962.

Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1962/63, Lublin 1963.

Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1963/64, Lublin 1964.

Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1964/65, Lublin 1965.

Spis wykładów i skład osobowy UMCS na rok akademicki 1966/67, Lublin 1967.

Spis wykładów Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej na rok akademicki 1967/68, Lublin 1967.

Spis wykładów na rok akademicki 1968/69. Wydział Humanistyczny, Lublin 1968.

Spis wykładów na rok akademicki 1969/70. Wydział Humanistyczny, Lublin 1969.

Spis wykładów na rok akademicki 1970/71. Wydział Humanistyczny, Lublin 1970.

Spis wykładów na rok akademicki 1971/72. Wydział Humanistyczny, Lublin 1971.

Spis wykładów na rok akademicki 1972/73. Wydział Humanistyczny, Lublin 1972.

Spis wykładów na rok akademicki 1973/74. Wydział Pedagogiki i Psychologii, Lublin 1973.

Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum za rok szkolny 1934/1935. I Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie, Lublin 1935.

Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum za rok szkolny 1936/1937. I Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie, Lublin 1937.

Sprawozdanie Dyrekcji Gimnazjum za rok szkolny 1938/1939. I Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie, Lublin 1939.

Sprawozdanie Dyrekcji za rok szkolny 1947/1948. Z uwzględnieniem okresu 1939–1947. I Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie, Lublin 1948.

Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie za lata 1927–1937, Lublin 1938.

Publikacje Jana Dobrzańskiego (wybrane)

Dobrzański J., *Czasy szkolne Bolesława Prusa w świetle źródeł archiwalnych*, „Roczniki Humanistyczne”, 1 (1949) s. 165–184.

Dobrzański J., *Działalność Izby Edukacyjnej na polu oświaty ludu*, w: *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybachy, Warszawa 1968, t. 2, s. 164–168.

- Dobrzański J., *Dzieje Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie*, w: Hieronim Łopaciński i biblioteka jego imienia w Lublinie 1907–1957, red. F. H. Araszkiewicz, Lublin 1957, s. 347–367.
- Dobrzański J., *Gimnazjum lubelskie w czasach austriackich 1795–1809*, Lublin 1938.
- Dobrzański J., *Komisja Edukacji Narodowej (w dwusetną rocznicę ustanowienia)*, „Rocznik Lubelski”, 15 (1972) s. 39–56.
- Dobrzański J., *Krótką historia powstania*, „Ziemia Lubelska”, 1927, nr 22, s. 3; nr 23, s. 3; nr 24, s. 4.
- Dobrzański J., *Krzyżanowski Jan Kanty Walenty Marcin (1789–1854)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 604–605.
- Dobrzański J., *Ksiądz Piotr Ściegienny nauczycielem szkoły wydziałowej w Opolu Lubelskim*, „Przegląd Historyczny”, 40 (1949) s. 254–260.
- Dobrzański J., *Losy szkolnictwa średniego w Zachodniej Galicji*, „Rocznik Lubelski”, 10 (1967) s. 179–191.
- Dobrzański J., *Lubelska Szkoła Komisji Edukacji Narodowej*, w: *Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie. Rozprawy i artykuły*, red. J. Dobrzański, A. Koprukowniak, Lublin 1973, s. 259–291.
- Dobrzański J., *Materiały do dziejów szkolnictwa średniego w Galicji*, „Ziemia Czerwieńska”, 3 (1937) z. 2, s. 150–156.
- Dobrzański J., *Materiały do dziejów szkolnictwa w archiwach lubelskich*, „Roczniki Humanistyczne”, 4 (1953) nr 3, s. 27–46.
- Dobrzański J., *Materiały do historii szkolnictwa średniego w Galicji (spuścizna po Ferdynandzie Bostku)*, „Ziemia Czerwieńska”, 4 (1938) z. 2, s. 150–157.
- Dobrzański J., Mencil T., *Towarzystwa Naukowe w Lublinie 1944–1959*, „Rocznik Lubelski”, 2 (1959) s. 223–241.
- Dobrzański J., *Młodzież Instytutu Nauczycielskiego w Puławach 1819–1839*, w: *Problemy kultury i wychowania. Zbiór studiów*, red. E. Frydman, I. Kaltenberg, Warszawa 1963, s. 56–80.
- Dobrzański J., *Nauka rolnictwa w galicyjskich szkołach średnich 1785–1849*, w: *Studia w z Dziejów Kultury Polskiej*, red. H. Barycz, J. Hulewicz, Warszawa 1949, s. 489–508.
- Dobrzański J., *Odbudowa szkolnictwa polskiego w czterech nowych departamentach Księstwa Warszawskiego*, „Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego”, sectio A, 6/9 (1966/69) s. 33–39.
- Dobrzański J., *Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Lublinie*, „Rocznik Lubelski”, 1 (1958) s. 265–269.
- Dobrzański J., *Okruchy wspomnień*, w: *Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel*, red. K. Przybyłko, Lublin 2001, s. 141–154.
- Dobrzański J., *Organizacja szkolnictwa w Księstwie Warszawskim*, w: *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1968, t. 2, s. 328–342.
- Dobrzański J., *Ostatnie lata szkół pijarskich w Galicji 1772–1784*, „Roczniki Humanistyczne”, 4 (1953) z. 3, s. 1–25.

- Dobrzański J., *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim po upadku powstania listopadowego*, w: *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1968, t. 2, s. 328–342.
- Dobrzański J., *Oświata, wychowanie i nauki pedagogiczne w Polsce 1864–1900*, w: *Historia Polski*, Warszawa 1963, t. 3, cz. 1, s. 792–814.
- Dobrzański J., *Pierwszy na Lubelszczyźnie instytut kształcenia nauczycieli*, „Kamena” 1961, nr 4, s. 4.
- Dobrzański J., *Początki publicznej szkoły elementarnej na Lubelszczyźnie*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 2 (1966) s. 353–371.
- Dobrzański J., *Próba nauczania historii pod kierunkiem nauczyciela. (Gimnazjum, klasa piąta)*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego”, 1932, nr 5, s. 160–162.
- Dobrzański J., *Reforma szkolnictwa w Austrii i Galicji w okresie wiosny Ludów*, w: *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybachy, Warszawa 1968, t. 2, s. 399–404.
- Dobrzański J., *Ruch umysłowy i szkolnictwo w drugiej połowie XVIII wieku*, w: *Dzieje Lublina. Próba syntezy*, red. J. Mazurkiewicz i in., Lublin 1965, t. 1, s. 185–196.
- Dobrzański J., *Sprawa rozbudowy publicznych szkół elementarnych w województwie lubelskim w latach 1833–1840*, „Rocznik Lubelski”, 1 (1958) s. 147–162.
- Dobrzański J., *Studia dla pracujących w UMCS*, „Życie Szkoły Wyższej”, 1964, nr 7/8, s. 121–129.
- Dobrzański J., *Studia i szkice z dziejów szkolnictwa elementarnego w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Lublin 1953 (w maszynopisie).
- Dobrzański J., *Szkolnictwo i działalność oświatowa*, w: *Historia Polski*, red. S. Arnold, T. Manteuffel, Warszawa 1963, t. 3, cz. 1, s. 631–652.
- Dobrzański J., *Szkolnictwo średnie Galicji 1772–1848*, Lublin 1932 (w maszynopisie).
- Dobrzański J., *Szkolnictwo średnie i oświata w Polsce I połowy XIX wieku w problematyce badań ostatniego dwudziestolecia*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, 4 (1964) s. 396–404.
- Dobrzański J., *Szkolnictwo średnie Księstwa Warszawskiego*, w: *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1968, t. 2, s. 170–173.
- Dobrzański J., *Szkolnictwo średnie w Galicji 1772–1805*, w: *Księga Pamiątkowa Akademickiego Koła Historyków UJK*, Lwów 1929, s. 403–425.
- Dobrzański J., *Szkolnictwo w Królestwie Polskim w roku szkolnym 1839/1840*, „Rocznik Lubelski”, 3 (1962) s. 253–274.
- Dobrzański J., *Szkoły lubelskie na tle austriackiej polityki szkolnej w Zachodniej Galicji 1795–1859*, Lublin 1949.
- Dobrzański J., *Towarzystwo Lubelskie Przyjaciół Nauk 1818–1830*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. II, cz. 1: *Towarzystwa Naukowe działające w przeszłości na ziemiach polskich*, red. B. Sordylowa, oprac. B. Krajewska-Tartakowska, Wrocław 1978, s. 102–103.
- Dobrzański J., *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Lublinie 1945–1957*, w: *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. II, cz. 1: *Towarzystwa Naukowe działające w przeszłości na ziemiach polskich*, red. B. Sordylowa, oprac. B. Krajewska-Tartakowska, Wrocław 1978, s. 107–110.

- Dobrzański J., *Udział Lubelskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w ruchu naukowym Lublina i Lubelszczyzny*, „Rocznik Lubelski”, 11 (1968) s. 9–23.
- Dobrzański J., *Uwagi o ogniskach metodycznych historii*, „Przegląd Pedagogiczny”, 7 (1936) s. 99–100.
- Dobrzański J., *Wspomnienie o nauczycielach i uczniach gimnazjum S. Staszica w Lublinie*, w: *Sprawozdanie Dyrekcji za rok szkolny 1947/1948. Z uwzględnieniem okresu 1939–1947. I Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie*, Lublin 1948, s. 3–13.
- Dobrzański J., *Wspomnienie o Zygmuncie Kukulskim*, „Roczniki Humanistyczne”, 2/3 (1950–1951) s. 357–365.
- Dobrzański J., *Wychowanie i szkolnictwo w Królestwie Polskim do powstania listopadowego* w: *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1968, t. 2, s. 173–186.
- Dobrzański J., *Wychowanie i szkolnictwo w zaborze austriackim na przełomie XVIII i XIX wieku*, w: *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1968, t. 2, s. 115–123.
- Dobrzański J., *Z dziejów ofiarności na cele oświaty na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w latach 1795–1832*, „Nauka Polska”, 19 (1934) s. 105–122.
- Dobrzański J., *Z dziejów walki o szkołę elementarną w Królestwie Polskim w I połowie XIX wieku*, „Studia Pedagogiczne” 1956, t. 3, s. 206–263.
- Dobrzański J., *Z niedawnych lat. Wspomnienia o nauczycielach i uczniach Państwowego Liceum i Gimnazjum im. S. Staszica w Lublinie*, w: *Sprawozdanie Dyrekcji za rok 1948/49. Z uwzględnieniem okresu 1939–1947. I Państwowe Liceum i Gimnazjum im. Stanisława Staszica w Lublinie*, Lublin 1948, s. 3–12.
- Dobrzański J., *Zarys rozwoju wychowania nowoczesnego w Polsce. Skrypt według wykładów na Kursie Pedagogiczno-Społecznym przy KUL dla nauczycieli szkół rolniczych*, Lublin 1946.
- Dobrzański J., *Ze studiów nad szkolnictwem elementarnym Lubelszczyzny w pierwszej połowie XIX wieku*, Wrocław 1968.
- Dobrzański J., *Życie umysłowe, szkolnictwo i oświata w I połowie XIX wieku*, w: *Dzieje Lublina. Próba syntezy*, t. I, red. J. Mazurkiewicz i in., Lublin 1965, s. 236–253.
- Lubelszczyzna w tysiąclecie Polski. *Referaty na sesję zorganizowaną przez UMCS i KOSL w dniach 18 i 19 grudnia 1966*, red. J. Dobrzański, K. Myśliński i in., Lublin 1966.
- Ze studiów nad Komisją Edukacji Narodowej i szkolnictwem na Lubelszczyźnie. Rozprawy i artykuły*, red. J. Dobrzański, A. Koprucki, Lublin 1973.

Opracowania

- Dobrowolski M., *Moje dawne wspomnienia o Profesorze*, w: *Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel*, red. K. Przybyłko, Lublin 2001, s. 27.
- Dubilewicz Z., *Prof. Dr Jan Dobrzański*, „Sztandar Ludu”, 1972, nr 287, s. 1–2.

- Halczuk K., Prażmo J., *Grono nauczycielskie I Państwowego Gimnazjum i Liceum im. S. Staszica w Lublinie w okresie międzywojennym*, Lublin 1991.
- Jakubik J., *Disce puer*, w: Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel, red. K. Przybyłko, Lublin 2001, s. 21–24.
- Kucha R., *Wspomnienia o Profesorze*, w: Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel, red. K. Przybyłko, Lublin 2001, s. 128–131.
- Kuczyński M., *Wspomnienie o dyrektorze i profesorze Janie Dobrzańskim*, w: Jan Dobrzański. Profesor, Mistrz i Przyjaciel, red. K. Przybyłko, Lublin 2001, s. 28–29.
- Łogoźna K., Ziółkowska M., *Profesor Jan Dobrzański*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny”, 16 (1995) s. 213–218.
- Marczuk M., *Droga życiowa profesora Jana Dobrzańskiego (1901–1997)*, w: Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel, red. K. Przybyłko, Lublin 2001, s. 118–127.
- Mencel T., *Kilka uwag o działalności Oddziału PTH w Lublinie*, w: Polskie Towarzystwo Historyczne 1886–1986. Zbiór studiów i materiałów, red. S. K. Kuczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 237–242.
- Miąso J., *Pracownia Dziejów Oświaty Polskiej Akademii Nauk (1953–1974)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty”, 40 (2000) s. 111–165.
- Mikulski Z., *Tamten Lublin*, Lublin 1975.
- Nasz Lubelski „Staszic” 1954–1958, red. S. Klimaszewski, Lublin 2008.
- Od Kolegium na Korcach do I Liceum im. S. Staszica*, Lublin 1986.
- [Pikulski Zydmunt] (zp), *Pedagog*, „Kurier Lubelski”, 1973, nr 9, s. 2.
- Poznański K., *Szkoły im. A i J. Vetterów w Lublinie*, Lublin 1985.
- Poznański K., *Profesor Jan Dobrzański (1901–1997) – pro memoria*, w: Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel, red. K. Przybyłko, Lublin 2001, s. 82–88.
- Przybyłko K., *Rys biograficzno-historyczny Jana Dobrzańskiego*, w: Jan Dobrzański, profesor, mistrz i przyjaciel, red. K. Przybyłko, Lublin 2001, s. 8–17.
- Skrzyniarz R., *Dzieje pedagogiki na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II*, w: *Pedagogika na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Historia i współczesność*, red. A. Rynio, R. Skrzyniarz, współpraca Ł. Badeńska, Lublin 2011, s. 16–18.
- „Staszic”. *Dawniej, dziś i jutro*, Lublin 2001.
- Ważny L., *Profesor Jan Dobrzański*, „Staszicak”, 11 (1997) nr 28, s. 4–9.
- Winiarz A., *I Liceum Gimnazjum i Liceum im. S. Staszica w latach 1919–1944*, w: *Szkoła czterech wieków Liceum ogólnokształcące im. Stanisława Staszica*, red. R. Kucha, Lublin 1992, s. 165–196.
- Ziółek J., *Wstęp*, w: *Katolicki Uniwersytet Lubelski w latach 1944–1952. Wspomnienia i relacje*, red. J. Ziółek, Lublin 1999, s. 5–19.